

Gjergj RRAPI, *Die albanische Grossfamilie im Kosovo*, Böhlau Verlag, Wien, Köln, Weimar 2003., 145 str.

U seriji *Zur Kunde Südosteuropas. Albanologische Studien* Bd.4 Karl Kaser i Helmut Eberhart objavili su studiju Gjergja Rrapia, albanskog sociologa s Kosova pod naslovom „*Die albanische Grossfamilie im Kosovo*“ („Velike obitelji na Kosovu“).

Studiji prethodi predgovor izdavača (7 - 9) u kojem se ističe da pojam „*Velika familija*“ alb. „*Shtëpia e madhe*“ (Št'pia e male) - zapravo doslovno znači „*Velika kuća*“ I odnosi se na mnogobrojne članove porodice po muškoj liniji: djed, otac, stričevi sa svojom djecom. To je istovremeno adekvatan i neadekvatan pojam. Autori predgovora postavljaju pitanje: kad obitelj treba smatrati velikom, a kad malenom. Na to pitanje autori odgovaraju da se velika obitelj sastoji od jednog bračnog para s 14-ero djece, ali ne dva brata, iako su oženjeni i nemaju djece. To je zapravo jezgra obitelji, odnosno to je jedna obitelj usprkos tome što imaju 14-ero djece. Međutim, postoje složeni oblici obitelji čija mogućnost rasta ide od 60, 80 do 100 članova obitelji. Gledano s tog stajališta postoje dvije vrste velikih obitelji. Prva je osnovna obitelj čije se domaćinstvo sastoji od jednog bračnog para i neoženjene djece bez obzira na to koliki je njihov broj. A složeni oblik obitelji sastoji se od dvoje ili više bračnih parova, srodnih osoba koje zajedno žive u istom domaćinstvu. To srodstvo je zapravo po očevoj liniji. Kada se govori o „*Velikoj albanskoj obitelji*“ onda se pod tim podrazumijeva „*složena obitelj*“. Po mojemu mišljenju to bi u Slavena bila „*zadruga*“. Tako kod Albanaca postoji „*mala obitelj*“ koju čini „*uža obitelj*“ a sastoji se od jednog bračnog para i „*složena obitelj*“, odnosno „*velika obitelj*“ sastavljena od više bračnih parova, ali njihovo je srodstvo samo po muškoj liniji i to onih koji žive u istom domaćinstvu. I dok su se u istočnoj Europi zbog ekonomskih i pravnih razloga, te individualnih i kolektivnih motiva složene obitelji još u drugoj polovici 19. st. raspale, na Kosovu još i dalje postoje i to sve do naših dana (9). U Albaniji su, pak, za vrijeme komunističkog režima Envera Hodže nestale. (12) Razlog opstanka „*složene*“ odnosno „*zadružne*“ obitelji na Kosovu treba tražiti u slabom ekonomskom razvoju s velikom nezaposlenošću i neprosvijećenosti društva. (13)

Za razliku od drugih istraživača Rrapi ističe da se „*složena obitelj*“ sastoji od manje ili relativno veće grupe ljudi koji uvijek imaju zajedničko podrijetlo po muškoj liniji. Kao u prošlosti tako i u sadašnjosti, tvrdi Rrapi, u „*velikim obiteljima*“ nema posvojenja djece, pastoraka, zetova, šogora i drugih osoba koje nisu iste krvi kao ostali članovi obitelji, osim žena. Dapače, Rrapi s pravom ističe da je ideologija, a rekao bih ipak svijest, plemenske pripadnosti kod Albanaca na području Dukagjina (srp. Metohije) još uvijek živa. Ta je svijest jača kod Albanaca katolika negoli kod Albanaca muslimana. Ta je svijest plemenskoj pripadnosti toliko jaka da se još i danas događa da starije osobe „*poslednje dane svoga života*“ žele provesti kod rođaka. Rrapi je u pravu kada kaže da to nije motivirano ekonomskim razlozima, nego isključivo humanitarnim. To je odraz solidarnosti duha „*složenih obitelji*“ prema pripadnicima plemena, rođaka i prijatelja. (21) Sljedeća karakteristika tih „*složenih obitelji*“ jest kontinuitet vlastite tradicije, nasljedstva i raspolaganja nad sredstvima za proizvodnju, nad zemljom i stokom. (22-23).

U poglavlju „*Albanska složena obitelj na Kosovu*“ Rrapi tvrdi, na osnovi povijesnih i etnografskih izvora, da su korijeni ovih obitelji veoma stari. Naime, kod Albanaca - kosovara sjećanja na ove obitelji su živa u anegdotama, narodnoj pjesmi i drugim oblicima folklora. One su zapravo stalno prisutne u samoj psihi Albanaca - kosovara.

Obično se govori o „jakoj obitelji”. Prvi se put „jaka kuća” u povijesnim dokumentima spominje 1281. godine i to u Dukagjinu. (24)

U odjeljku „*Teoretski pristup i struktura istraživanja*” autor ističe da je „*složena obitelj*” stara institucija u kojoj su se najbolje sačuvala tradicionalna obilježja koja su se tijekom stoljeća polagano mijenjala. A njihovo mjesto nastanka jest selo. I za razliku od drugih sjevernih dijelova bivše Jugoslavije, koji su se ekonomski transformirali, zbog čega su i oblici složenih obitelji nestali, Kosovo je zaostajalo u ekonomskom, kulturnom i obrazovnom pogledu zbog čega je i opstanak velikih, odnosno „složenih obitelji” najdulji. (29)

Raspravljajući o definiciji osnovnih pojmova, a koji se odnose na pojam „složena obitelj”, „domaćinstvo”, „velika kuća”, za razliku od ostalih autora koji su se tim problemima bavili i koji ih objašnjavaju kao „zajednička krv”, „zajedničko podrijetlo”, „mnogobrojne obitelji”, Rrapi, iako priznaje da je teško dati sveobuhvatnu definiciju, ipak drži da se pod tim pojmovima treba shvatiti Instituciju koja je više od obiteljskog zajedništva. Ona obuhvaća i zajednički život članova domaćinstva, zajedničko gospodarstvo, zajedničku potrošnju, zajedničke interese i čvrste veze između članova obitelji, odnosno pojedinaca i gospodara kuće, ili kako se još zove starješine kuće, i gospodarice kuće koja ne mora biti supruga starješine kuće. (33)

Pojam „velika kuća” (alb. „*shtëpia e madhe*”) Rrapi drži da je potpuno istovjetan s pojmom složene odnosno združene obitelji. Pri tome se uvijek misli na veliki broj članova obitelji jedne kuće. Kod Albanaca na Kosovu Rrapi tvrdi da se za združene, odnosno složene obitelji isključivo se upotrebljava pojam „velika kuća” - „*shtëpia e madhe*”.

Raspravljajući o strukturi i brojnosti članova združenih odnosno „*složenih obitelji*” na Kosovu, autor vidi u činjenici prirodnog prirasta obitelji koji je bio jedan od najvećih u bivšoj Jugoslaviji, a i u Europi. Razlog tomu je ne samo u visokom natalitetu i niskom mortalitetu, nego i u samom shvaćanju uloge braka. Naime, ako u braku nema djece i to osobito muške, onda se to smatra nesrećom. Jer prevladava mišljenje da u obitelji djece i bogatstva nikada nema previše. S tog aspekta treba shvatiti fenomen bigamije, sororata i levirata što je karakteristika za Albance muslimane, ali ne i za Albance katolike. K tome je još na selu fenomen rastave braka nezamisliv, osim u iznimnim slučajevima. (42-45,101) Kod Albanaca, neovisno je li katolik ili musliman, osobito onog na selu, a rekao bih i u gradovima, poželjnije je muško nego žensko dijete. A kako se žensko dijete drži manje vrijednim, odnosno biće za tuđu kuću, njoj se i manje pažnje poklanja. To stajalište, prema Rrapiju, treba shvatiti ne s biološkog, nego sa sociokulturološkog aspekta. (47)

Daljnja karakteristika složenih obitelji kod Albanaca jest da u sklopu njih ne postoji priženik ili posvojenje djece. Naime, glavnu potporu za održavanje velike združene obitelji Albanac nalazi u strukturi krvnog srodstva, dakako po muškoj liniji. (53) Osim toga, značajno obilježje velike albanske obitelji jest i posjedovanje što više zemlje, krupne i sitne stoke, svinja kod katolika ali ne i kod muslimana, neovisno o produktivnosti, (55) iako se s vremenom primjenjuju i agrotehnička sredstva. (59) Zatim posjedovanje agrotehničkih sredstava, tehničkih poput radija ili televizora, sve to predstavlja zajednička dobra. (67) Ako bi koji muški član velike obitelji kupio ili prisvojio sebi radio odnosno televizor, bio bi to povod za raspad jedinstva zajednice. Pa i obroci su zajednički, pri čemu ne postoji pojedinačna želja što će se pripremiti za ručak ili večeru. Glavni obrok je večera koja je bogatije pripremljena od drugih

obroka. Muška djeca iznad 14 godine jedu zajedno s muškarcima, dok druga djeca i žene jedu odvojeno. (69)

Zanimljivi su podaci koji se odnose na higijenu. Naime, kod pojedinih muslimanskih obitelji, kaže Rrap, postoje i kupaonice koje koristi samo jedan bračni par, a drugi članovi obitelji nemaju pristupa. Postoje tri vrste WC-a od kojih je jedan isključivo samo za goste i on se nalazi u blizini gostinjske sobe; drugi je pak isključivo za muškarce, a treći samo za žene i nalazi se negdje u dvorištu kuće. Kuće su građene od tvrdog materijala i pokrivene su crepovima. U cijelom tom arhitektonskom ansamblu iznimno mjesto ima gostinjska soba koja je velika i "namještena". Ona zapravo odražava i gospodarsku moć i ugled složene obitelji. Bračni parovi spavaju u svojim sobama s djecom mlađom od 14 godina. Odrasla muška djeca, ako nema posebnih prostorija, spavaju u gostinjskoj sobi; a ženska djeca u pravilu spavaju zajedno s nekom starijom ženom, bakama ili pak udovicama. (75)

U poglavlju "Život u obitelji i odnosi" raspravlja se o organiziranju života u obiteljskoj zajednici, o izvršavanju dužnosti koje su članovi obitelji dobili na večer za sutrašnji dan, o braku i bračnim vezama, o odnosima među generacijama, o položaju žene u zajednici i drugim problemima vezanim uz strukturu složene obitelji. (83-120)

Pri donošenju odluka o obrazovanju djece, sklapanju braka, preuzimanju poslova izvan kuće, o kupoprodaji poljoprivrednih strojeva ili krupne stoke, svi članovi vijeća moraju biti istoga mišljenja. U svemu tome žene nemaju pravo biti članovi vijeća obitelji. (87, 93-94) Od žena iznimno mjesto ima domaćica, odnosno gospodarica. Tu dužnost obično obavlja starija žena koja je inteligentna, bistra, čista i hitra te koja nije intrigantna, svađalica. Na albanskom ona se zove "baqice" (bačić). Ona ne mora biti žena starješine složene obitelji. A od muškaraca iznimno mjesto ima starješina koji se na albanskom zove "zoti i shtëpisë" (gospodar kuće), odnosno starješina. On se bira između odraslih muških članova te mora biti razborit, mudar, uravnotežen, tolerantan, pravedan ali i autoritativan. On ne mora biti niti najstariji član, a niti oženjen. On je zapravo *primus inter pares*. (89) Iako ima značajne dužnosti, u pravima je ipak ograničen. (90) Na čelu stola, odnosno sofe za vrijeme obroka sjedi najstariji muški član složene obitelji, ali ne i gospodar, odnosno starješina združene obitelji. (91) Brakovi su egzogamni sa ženama iz drugog plemena, a nikako u istom plemenu i to osobito kod Albanaca katolika, što kod muslimana nije problem. (116) Nema mješovitih brakova, bilo vjerski ili nacionalno. (97) Ne postoje brakovi sklopljeni slobodnim izborom. Kod muslimana brakovi se sklapaju pred "državnim" organima i to nakon godinu dana. Dapače, kod muslimana ne postoje matične knjige u kojima se upisuje sklopljeni brak. Međutim, kod katolika najprije se brak sklapa u matičnom uredu, a zatim u crkvi. (99) Bračni se parovi oslovljavaju s "hej" za muža odnosno "ti" za ženu ili "on", "ona", a nikako osobnim imenom. Planiranje rađanja djece u albanskim obiteljima, bilo da je riječ o katolicima ili muslimanima, bilo da je riječ o složenoj ili malenoj obitelji, je strano. Zapravo i ne postoji. Dijete u obitelji, a osobito muško, uživa izniman položaj. Ono je Božji dar i veliko bogatstvo. (106)

Odnosi u maloj ili velikoj složenoj albanskoj obitelji, kako kod katolika tako i kod muslimana, su hijerarhijski uređeni. (116-120).

U ovoj knjizi zanimljiv je dio kada se govori o religiji kod Albanaca. (110-116) Autor, naime, ističe da je proces islamizacije Albanaca počeo u drugoj polovici XV. stoljeća, i to osobito nakon smrti Gjergja Kastriotia Skenderbega 1468. Masovni prijelaz na islam dogodio se krajem XVIII. i početkom XIX. stoljeća. To se vidi iz

činjenice što na području Lapa (Podujeva), gdje je islam najdublje ukorijenjen i gdje katolika uopće nema, još i danas postoje katolički patronimi, kao što su Dedaj (Dominik), Gjergj i dr. Kršćanski odnosno katolički patronimi kao što su Lekaj, Lukaj, Vulaj, Kelmendi, Nikqi, Lajqi i dr. u svojstvu prezimena su prisutni i danas kod velikog broja muslimanskih osoba. (111)

Prema Rrapiu islam su najprije prihvatili muškarci, odnosno starješine obitelji. Cijeli proces prihvaćanja islama se sastojao u preimenovanju katoličkih imena u muslimanska. Tako je Petar postao Pjazit, Franjo - Ferid i Marko - Muharrem. Oni, pak, koji su javno prihvatili islam, a tajno su ostali katolici zovu se Ljaramani. To je osobito karakteristično za Kosovo. Razlog takvom brzom širenju islama među Albancima Rrapi, između ostaloga, nalazi i u lakšem islamskom moralu u odnosu na katolički, osobito kada je riječ o odnosu prema ženi. Naime, Rrapi se poziva na Kur'han koji odobrava bigamiju, sororat i levirat, dok moral katoličke crkve to ne dopušta. (115) Nadalje autor tvrdi da muslimani tek nakon godinu dana prijavljuju rođenje djeteta, dok katolici tijekom prvog mjeseca krste dijete u crkvi, pri čemu muško dijete obvezno mora imati kuma, a žensko kumu. Plemenska veza je jača kod Albanaca katolika nego kod Albanaca muslimana.

Kod Albanaca na Kosovu obje su religije prisutne, s time što nema pravoslavaca Albanaca. One su prisutne kako na selu tako i u gradovima. Ipak su Albanci katolici vjerski obrazovaniji od svoje muslimanske subraće. (116)

Albansko katoličko stanovništvo na Kosovu je malobrojno i, prema autoru, ima 9% katolika, a 91% muslimana. Kako katolici nisu uživali nikakvu zaštitu od državne vlasti, autor kaže da su oni bili prisiljeni emigrirati u Hrvatsku, osobito u Dalmaciju i Istru, te u Sloveniju. To su uglavnom stare gradske obitelji iz Prizrena, Peći i dr. koji su se bavili zlatarstvom. Naime, malo njih je bilo zaposleno, slabo su bili obrazovani, a socijalno-politički nisu bili integrirani. (113) Šteta što autor ništa ne kaže i o masovnoj imigraciji seoskih katoličkih obitelji na području Vukovara i to u vrijeme 70-ih godina XX. stoljeća kada su na Kosovu obnašali vlast albanski kadrovi!

Vrlo je malo sela s mješovitim religijama. To je zapravo rijetkost. Autor to objašnjava činjenicom da je selo štitilo bratstvo odnosno pleme, pa nije bilo potrebno da se stanovništvo miješa. (113) Katoličkih obitelji tu i tamo ima i u selima s pretežnim islamskim stanovništvom. Međutim, oni su morali biti veoma obazrivi prema okolini, zbog čega nisu držali svinje pa i ako su u okolici imali rođaka odnosno suplemenika. (113)

Za albansku obitelj, bilo da je mala ili složena, naravno ovdje je riječ o seoskim domaćinstvima, sva su materijalna dobra zajednička, a to pri potrošnji ili korištenju podrazumijeva i disciplinu i solidarnost. (121-125)

Čimbenici koji su utjecali na održavanje tih velikih odnosno složenih obitelji, prema autoru, jesu: ekonomski, sigurnosni i zaštitni. (125-128) U tome treba vidjeti i razlog visokog nataliteta. Nije rijedak slučaj da se djevojke udaju i s nepunih 15 godina. (128) Rrapi osim navedenih čimbenika za održavanje tih složenih velikih obitelji vidi i u psihološkom čimbeniku. Naime, kako u državna tijela nisu imali povjerenja, onda su svoju sigurnost nlazili u tim združenim obiteljima. (129-130)

U zaključku autor sintetizira svoja stajališta i rezultate svojih istraživanja koji se odnose na karakter i razloge održavanja tih velikih obitelji na Kosovu. (133-138) Slijedi lista izvora i literature. (139-145)

Na kraju treba reći da je autoru pošlo za rukom da ovom knjigom zapadnom znanstveniku, a ne samo njemu, pruži sveobuhvatni pregled nastanka, razvitka i održavanja tih združenih odnosno složenih albanskih obitelji koje je upoznao živući i sam u hijerarhijski organiziranoj, istina malenoj obitelji, a ne samo na osnovi znanstvene literature i izvora. U tome je izdavač vidio vrijednost ove knjige, pa je dobro učinio što ju je i objavio.

Treba također na kraju istaknuti da je Gjergj Rrapi još 1995. godine objavio ovu knjigu na srpskom jeziku u Beogradu pod naslovom *Savremene albanske zadružne porodice na Kosovu* u ediciji Instituta za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta.

Zef MIRDITA

*Geschichte und Gesellschaft: Zeitschrift für historische Sozialwissenschaft*, 28. Jahrgang, Heft 1-4, Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen 2002., 644 str.

Prikazi i pregledi recentnih izdanja strane stručne literature, poglavito stranih povijesnih časopisa, u hrvatskoj su historiografiji donekle nepravedno zapostavljeni. Uzrok tome valja tražiti u nedostatku široke lepeze najrazličitijih naslova svjetske historiografije u hrvatskim knjižnicama, nedovoljnim znanjem stranih jezika hrvatskih povjesničara, a ponekad i u pogrešno razvijenoj svijesti o nedovoljnoj uključenosti i nekompatibilnosti ovdašnjih istraživačkih tema sa svjetskim historiografskim kretanjima. Stoga se na ovom mjestu, kratkim pregledom, pokušava stručnoj i široj javnosti predstaviti 28. godišće uglednog njemačkog povijesnog časopisa *Geschichte und Gesellschaft* (dalje: GG). Kako je poznato, ovaj časopis započinje izlaziti 1975., u vrijeme ekspanzije novih kretanja u njemačkoj historiografiji, a oko grupe povjesničara okupljene na bielefeldskom sveučilištu ("bielefeldska škola"), koja uvodi "kritičku" socijalnu historiju.<sup>1</sup> Njezini najugledniji predstavnici, Hans-Ulrich Wehler i Jürgen Kocka, iznose program "historijske društvene znanosti" (*Historische Sozialwissenschaft*); koncept koji je časopis GG, kako govori i sam njegov podnaslov, pod uredničkom rukom Hansa-Ulricha Wehlera, zadržao do danas. Jednostavnije rečeno, program "historijske društvene znanosti" odlikuje se usmjerenošću na probleme struktura, procesa i djelatnosti, u čijem središtu stoji prikazivanje i analiziranje društvenih promjena. On je također u uskoj svezi s konceptom "historije društva" (*Gesellschaftsgeschichte*) kao sinteze povijesti socijalnih, ekonomskih, kulturnih, političkih i drugih fenomena, s posebnim osvrtom upravo na društvene strukture i procese. Premda su se historijska kretanja polako nastavila kretati i drugim smjerovima, časopis GG zadržao je vlastitu orijentaciju, baveći se uz prikazivanje društvenih struktura i procesa, teorijskim problemima povijesnih i s njom povezanih ostalih društvenih znanosti.

Kako je uobičajeno, i 28. godišće GG-a sastoji se od četiriju knjiga, od kojih svaka obuhvaća jedno tromjesečje. Najčešće svaka knjiga nosi određeni podnaslov ovisno o tematici koju izlažu u njoj sadržani radovi. Samo posljednja, četvrta knjiga 28. godišta

<sup>1</sup> O svemu više vidjeti Mirjana GROSS, "Traženje novih putova na njemački način", *Časopis za suvremenu povijest* 24, Zagreb 1992., 197.-225.; ISTA, *Suvremena historiografija. Korijeni, postignuća, traganja.*, Zagreb 1996., 271.-293.; Natalija RUMENJAK, "Socijalna povijest u trostrukoj perspektivi: International Review of Social History, Geschichte und Gesellschaft, Archiv für Sozialgeschichte", *Radovi – Zavod za hrvatsku povijest* 31, Zagreb 1998., 219.-244.